

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Gil Eyal, Iván Szelény și Eleanor Townsley:
MAKING CAPITALISM WITHOUT CAPITALISTS. CLASS FORMATION AND ELITE STRUGGLES IN POST-COMMUNIST CENTRAL EUROPE,
Verso – London & New York, 1998;
(280 pagini)

Cartea este rezultatul unui proiect inițiat în 1990 de Iván Szelény, Szonja Szelény și Donald Treiman sub denumirea "Stratificarea Socială în Estul Europei după 1989". Deși acesta a acoperit șase țări din Estul și Centrul Europei, în carte sunt prezentate comparativ numai rezultatele pentru Polonia, Ungaria și Republica Cehă.

Studiul și-a propus să răspundă la întrebarea: Cum poate rezulta capitalismul într-un sistem socio-economic unde nu există proprietate privată și într-o structură socială în care nu există o clasă de întreprinzători privați? (p.45). Întrebarea a fost considerată legitimă pentru toate cele șase țări analizate.

Cadrul teoretic al lucrării

Pentru a răspunde la această întrebare, autorii și-au construit propriul cadru teoretic pornind de la conceptele de "habitus" și "capital", în sensurile dezvoltate de Bourdieu, precum și cele de "ordine de rang" și "stratificare pe clase", așa cum au fost descrise de Weber.

În cadrul teoretic construit, conceptul de "habitus" nu mai reprezintă "doar pozițiile pe care le ocupă actorii în spațiul social" (p.17), ci se pune accentul pe "interacțiunea dialectică între agenți (dispozițiile, obiceiurile, biografiile și memoriile lor colective) și pozițiile lor (în instituții, relații de clasă și rețele)" (p.17). În felul acesta, conceptul de "structuri sociale" capătă o nouă semnificație care combină noțiunile de "habitus" și "capital", și anume de „spații” care sunt stratificate diferit datorită distribuțiilor variate ale tipurilor de capital. Indivizii „călătoresc” în aceste spații și dacă

anumite schimbări apar în importanța relativă a unui tip de capital sau altul pe parcursul vieții lor, ei [...] vor încerca să transforme formele de capital fără valoare în unele cu valoare pentru a rămâne „pe traiectorie” (p.6). Tipurile de capital considerate în analiză sunt: capitalul material, capitalul social și cel cultural.

Semnificația conceptelor weberiene „ordine de rang” și “stratificare pe clase” este reconstruită avându-se în vedere compararea societății socialiste cu cea actuală, capitalistă. Comparația are drept punct de reper instituțiile economice. Așadar, socialismul reprezintă un tip calitativ nou de ordine de rang în care instituțiile economice sunt incluse în structurile politice ale Partidului Comunist, altfel spus, ale statului (p.68.), în timp ce o stratificare pe clase presupune că acestea reprezintă o sferă a realului distinctă care începe să determine șansele indivizilor și, de asemenea, identitățile lor și ale grupurilor pe care le formează (p.67).

Cadrul teoretic construit va permite analiza agenților schimbării socio-economice în țările Europei Centrale și, mai ales, particularitățile capitalismului din aceste țări comparativ cu cel din Vestul Europei, adică a capitalismului fără capitaliști.

Agenții schimbării socio-economice în Europa Centrală

Problema agenților schimbării se pune în contextul în care nici una din cele trei țări analizate nu prezintă o clasă de întreprinzători privați. În modele clasice de emergență a capitalismului această clasă este cea care determină apariția acestuia și îi definește trăsăturile distincte. Așadar, teoriile „clasice” ale apariției capitalismului nu pot explica schimbările survenite după 1989 în Europa Centrală deoarece lipsește unul din elementele-cheie – clasa de întreprinzători privați.

Totuși, în această parte a Europei ca și în Estul Europei se vorbește de capitalism. Cine sunt cei care au permis emergența capitalismu-

lui? Cine sunt agenții schimbării socio-economice și politice?

După cum afirmă cei trei autori, *capitalismul post-comunist a fost un proiect al inteligenței* (p. 159). Explicit, *tranziția de la socialism la capitalism [...] a fost condusă și dirijată de o burghezie culturală. Această burghezie este un al doilea Bildungsbürgertum compus din cei mai neașteptați aliați – foștii intelectuali dizidenți și fosta elită tehnocratică și managerială* (p. 46).

Acești agenți au imprimat capitalismului un caracter specific. Astfel, datorită lor, capitalul cultural a căpătat o importanță primordială ce nu se regăsește în alte modele de capitalism. Regășiți sub numele de burghezie culturală, ei se definesc ca *o coalitie istorică de grupuri și fracțiuni de clasă a cărei putere și privilegiu provin din posesia de capital cultural și al cărei proiect este să promoveze tranziția de la ordinea de rang la stratificarea pe clase* (p. 47).

În concluzie, capitalismul ce s-a instaurat în Centrul Europei după 1989 a fost unul de „de sus”, al elitei. Explorând condițiile în care acesta a apărut, autorii au ajuns la concluzia că un capitalism „de jos” era imposibil la acea vreme datorită victoriei tehnocrației asupra birocratiei, *a abilității acesteia de a forma o alianță cu intelectualitatea și a faptului că clasa de burghezi proprietari era mică și slabă* (p. 185). Acest capitalism „de sus” este, în opinia autorilor, un capitalism fără capitaliști care prezintă o serie de trăsături distincte față de cel vest-european.

„Capitalism fără capitaliști” - un nou model de capitalism?

Ce particularizează acest tip de capitalism în comparație cu alte modele descrise este cadrul socio-economic al acestuia – *managerialismul*. Acesta descrie atât agenții care au dirijat procesul de modernizare și transformarea capitalistă – *tehnocrați și manageri, cât și bazele puterii și autorității lor – abilitățile manageriale și puterea executivă* (p. 54). Managerialismul este un proces de raționalizare a ordinii capitaliste (p. 53) care își are rădăcinile în *ideea societății civile pe de o parte, și a raționalismului economic pe de altă parte* (p. 11).

Acest model de capitalism este, în opinia autorilor, un model aparte deoarece managerialismul caracterizează mai degrabă trecerea de la capitalismul modern la post-capital-

ism decât trecerea de la socialism la capitalism.

Va supraviețui și se va reproduce acest model de capitalism?

Răspunsul autorilor este negativ. Improbabilitatea reproducerii și a supraviețuirii sale provine din aceea că blocul de putere creat de post-comunism nu prezintă un contracandidat puternic, precum o burghezie proprietară în Vest, deși formarea acesteia se află la începuturi. De asemenea, eterogenitatea interioară a blocului de putere, precum și numărul mare de candidați la acesta fac ca poziția acestuia în viitor să fie nesigură.

„Capitaliști fără capitalism” sau Estul Europei după 1989

În opinia autorilor, *dacă vedem Europa Centrală ca un sistem de capitalism fără capitaliști, atunci regimurile post-comuniste din Europa de Est ar putea fi caracterizate ca sisteme de capitaliști fără capitalism* (p.167). Cu alte cuvinte, Europa Centrală beneficiază de un model de capitalism dar nu prezintă o clasă de întreprinzători privați care să-l apropie de modelul vestic și astfel să se poată reproduce. În Estul Europei însă, autorii apreciază că o asemenea clasă de capitaliști ar exista, dar nu există un model de capitalism.

Cine sunt capitaliștii din Estul Europei?

Răspunsul oferit este următorul: *în regiunile din est – în România, Bulgaria, Serbia și în special în Rusia – se poate spune că o parte substanțială a nomenclaturii politice a devenit proprietară și poate constitui o componentă importantă a claselor proprietare ce se vor dezvolta în aceste țări* (p. 168). Așadar, în Estul Europei este necesar un model de capitalism adecvat condițiilor socio-economice specifice acestui spațiu.

Cadrul metodologic al lucrării

Proiectul inițiat în 1990 a avut drept scop *„documentarea și analiza schimbărilor survenite în logica stratificării sociale în perioada tranziției la post-comunism”* (p. 199). Cele șase țări comparate sunt: Bulgaria, Republica Cehă, Ungaria, Polonia, Rusia și Slovacia.

Studiul a prezentat două dimensiuni: o anchetă la nivel național și una pe elite. Pentru ancheta națională, în fiecare țară au fost intervievați aproximativ 5000 de subiecți aparținând populației adulte. Chestionarul a urmărit recon-

struirea istoriei vieții respondenților prin întrebări privind: originile lor sociale, ocupație, educație, istoria apartenenței lor la partid, statutul de proprietar al părinților și bunicilor etc.

Studiul elitelor a presupus interviuarea elitelor din trecut și din prezent. S-au construit trei eșantioane stratificate, stratificarea realizându-se după pozițiile respondenților în structura economică, administrativă și politică. Acestea sunt:

- *Eșantionul nomenclurii* - Au fost interviuate 1000 de persoane care au deținut poziții în nomenclatura la 1 ianuarie 1988.

- *Eșantionul noii elite politice și culturale* - Au fost interviuate 400 de persoane care dețineau poziții ce le permitea luarea de decizii, la 1 ianuarie 1993.

- *Eșantionul noii elite economice* - Au fost efectuate interviuri cu conducerea a 600 de firme alese aleator din 3000 din cele mai mari organizații de afaceri.

În funcție de informațiile existente în fiecare țară privind elitele de dinainte de 1989, modul de stratificare a eșantioanelor a fost diferit, ceea ce nu a permis autorilor să includă mai mult de trei țări în analiza lor.

În concluzie, cartea se dovedește a fi un studiu important asupra emergenței capitalismului din Centrul Europei. De asemenea, oferă ipoteze pentru un viitor studiu în România asupra post-comunismului, respectiv asupra elitelor de dinainte și de după 1989. Nu trebuie neglijată nici partea metodologică a lucrării, deoarece oferă modele de comparabilitate a structurilor socio-economice și politice pentru Centrul și Estul Europei.

Andreea Udrea

Ionica Berevoescu, D. Chiribucă, M.I. Comșa, Narcisa Grigorescu, Andra Aldea Lăzăroiu, Sebastian Lăzăroiu, Marilena Pană, Lucian Pop, Sofia Manuela Stănculescu,
FEȚELE SCHIMBĂRII. ROMÂNII ȘI PROVOCĂRILE TRANZIȚIEI,
București, Nemira, 1999.

Volumul "**Fețele schimbării. Români și provocările tranziției**" (Editura Nemira, 1999) publicat cu sprijinul "Fundăției pentru o Societate Deschisă" poate fi citit și comentat din

multiple perspective, așa cum ne lămurește cel mai bine lectura lui.

Despre Mentori și Discipoli

Una dintre posibilele grile de lectură - pentru care eu am optat - revelă o față mai puțin văzută și poate pentru cei mai mulți fără șansa de a fi cunoscută. Aș spune însă că această față este ea însăși un aspect semnificativ al schimbării, în special în relația cu celălalt.

Volumul este rezultatul colaborării dintre nouă sociologi din trei centre universitare, București, Brașov și Cluj. Ceea ce se știe mai puțin este faptul că acest volum este în același timp rodul cooperării statornicite între cei nouă doctoranzi - autori ai volumului - și mentorii lor, profesorii conducători de doctorate sau programe de master care în 1998 constituiau juriul de barometre de opinie publică de la Fundația pentru o Societate Deschisă - Gheorghe Onuț, Traian Rotariu, Dumitru Sandu și Lazăr Vlăsceanu.

Fără a diminua cu nimic reușita celor nouă autori, trebuie să recunoaștem că în afara acestei relații de mentorizare atât ideea, cât și realizarea ar fi fost mai puțin probabile. Prezența mentorilor se face simțită începând cu inițiativa organizării Barometrelor de opinie (1994), cu sprijinul și asistența științifică acordate, cu coordonarea metodologică a sondajelor în toate etapele derulării lor. De altfel, dincolo de excelența abordare analitică, realizată de cei nouă autori, a multiplelor fațete ale reformei și tranziției la români, intențiile volumului ne sunt prezentate chiar de mentori. Observând că "datele n-au proprietatea autorevelării, că nu vorbesc prin ele însele, solicitând (con)textualizări, interpretări, corelații, determinări cât mai precise," prof. Lazăr Vlăsceanu dezvăluie în prefața lucrării "actul de naștere" al proiectului. "Am invitat o echipă de doctoranzi în sociologie din trei mari universități (București, Cluj-Napoca și Brașov) să analizeze datele în profunzime și să propună o interpretare a acestora din perspectiva provocărilor cu care se confruntă societatea noastră în tranziție. Volumul de față este rezultatul acestei întreprinderi. Într-un fel este unic în literatura noastră sociologică."

Într-o intervenție nepublicată, Prof. Sandu Dumitru aprecia că este vorba "de un volum - experiment. Am vrut ca prin el să trecem dincolo de clișeele pe care le dă simpla însiruire de